

על חג הסוכות בימי הבית השני

מבוא

בוויקרא כ"ג, לט-מב נאמר:

אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים... ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים... בסכת תשבון שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבון בסכת.

על פי הכתובים הללו, "כל האזרח בישראל" מצווה לשבת בסוכות במשך שבעה ימים בחג הסוכות ואף לקחת ביום הראשון של החג את ארבעת המינים. בדברים ט"ז, יג-טו מוסיפה התורה ומצווה: "חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך... שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה'... והיית אך שמח", ובהמשך (שם, טז) נאמר שבכל שלושת הרגלים חייב כל זכר להיראות את פני ה' "במקום אשר יבחר".

בימי הבית השני פורשו הכתובים הללו בדרכים שונות, וייתכן שהדבר השפיע על האופן שבו נחוג חג הסוכות בתקופה זו. במאמר זה ברצוני לדון בשאלה היכן – לאור המקורות השונים – יש לבנות סוכות והיכן יש לקחת את ארבעת המינים.

א

בדברים ט"ז, טו נאמר במפורש שיש לחוג את חג הסוכות "במקום אשר יבחר ה'". הקורא את התורה מתוך תפיסה הרמוניסטית יכול אפוא להסיק, שאת מצוות החג המפורטות בוויקרא כ"ג, לט-מב (ישיבה בסוכות ולקחת ארבעת המינים) יש לקיים על פי דברים ט"ז באותו 'מקום נבחר'.¹ בקרב החוקרים יש דעות שונות בנוגע לפירושו של ביטוי זה, שנזכר פעמים רבות בספר דברים. י' קויפמן, למשל, סבר שמושג זה כולל את עניין 'בית הבחירה' ואת עניין 'עיר הבחירה', ושקדושת העיר נובעת מקדושת מקום המקדש. רעיון ריכוז עבודת האל במקום אחד, נבחר, כרוך היה לדעתו בבחירתה של עיר אחת שבה כל ישראלי חייב למלא כמה מחובותיו הדתיות, כגון אכילת קרבן הפסח (דברים ט"ז, ז), חגיגת חג הסוכות במשך שבעה

1. אף בוויקרא כ"ג, מ נאמר שיש לשמוח "לפני ה'" במשך שבעת ימי חג הסוכות.

ימים (שם, טו), משפט והכרעה ב'דברי ריבות' (שם, ח), קריאת התורה במעמד 'הקהל' (דברים ל"א, י-יא) ואכילת המעשר (שם י"ד, כג-כו).² לעומת זאת, מ' הרן טען ש'המקום הנבחר' של ספר דברים הוא אמנם העיר שבתוכה נמצא בית המקדש הלגיטימי, האחד, אך לקדושת העיר כולה אין לדעתו שום משמעות ריטואלית,³ ואכילת הקודשים ושאר הפעולות שיש בהן מידה של קדושה נעשות במקדש ובחצרותיו בלבד.⁴ בחינה של הספרות המקראית מלמדת לדעתי שהצדק עם הרן.⁵ על פי זה נראה, שבחג הסוכות מצויים עולי הרגל לבנות סוכות בשטח המקדש ולשבת בהן במשך שבועת ימי החג, ואף לקחת במקדש את ארבעת המינים.⁶ לעומת זאת, ניתן להסיק שמי שאינו עולה לרגל אינו מצווה על קיום מצוות החג.⁷

במקורות אחדים מן התקופה הפרסית משתקפת העמדה ש'המקום הנבחר' הוא אכן המקדש. ביחזקאל מ"ו נאמר, שבחצר הפנימית של המקדש מבשלים את האשם ואת החטאת ואופים את המנחה, "לבלתי הוציא אל החצר החיצונה" (פס' כ), ואילו בחצר החיצונה "יבשלו שם משרתי הבית את זבח העם" (פס' כד). נראה שגם את הקרבנות המתבשלים בחצר החיצונה אין להוציא אל מחוץ למקדש.⁸ גם בתיאור חגיגת הפסח של יאשיהו נאמר שהלוויים בישלו את הפסח "ויריצו לכל בני העם" (דה"ב ל"ה, יג). מכאן משתמע שהעם אכל את הפסח בחצר המקדש, שכן קשה להניח שהלוויים הריצו את הפסחים בכל רחבי העיר.⁹ הוכחה נוספת ניתן להביא לדעתי מן האמנה שעליה חתמו ראשי העם בימי נחמיה, שאחד מסעיפיה קובע שיש להביא את בכורות הבקר והצאן אל הכוהנים המשרתים בבית האלוהים (נחמיה י',

2. ראה: י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, א, תל אביב תרצ"ז-תשט"ז, עמ' 114-115.
3. ראה: מ' הרן, **בין ראשונות לחדשות**, ירושלים תשכ"ג, עמ' 100, הערה 48.
4. ראה: מ' הרן, 'סוגיות מקרא: ריכוז הפולחן בתפיסת המקור הכוהני', **באר-שבע**, א, תשל"ג, עמ' 118.
5. אף שכבר בספר מלכים שלטת ההשקפה שירושלים היא "המקום אשר יבחר ה'" (ראה: מל"א י"א, יג, לב, לו; י"ד, כא; מל"ב כ"א, ד, ז), אין לה את המשמעות שיש ל'מקום הנבחר' בספר דברים, שכן אין כל רמז שלבחירת העיר היו השלכות מעשיות כלשהן. יחד עם זאת, ממל"א ח', טז משתמע שקדושת העיר איננה נובעת מהתפשטותה של קדושת המקדש אליה, אלא בחירת העיר היא הסיבה להקמת המקדש בתוכה דווקא. ראה: ד' הנשקה, 'קדושת ירושלים: בין חז"ל להלכה כיתתית', **תרביץ** סז, תשנ"ח, עמ' 11, הערה 25.
6. כלומר, אם נניח שיש לקרוא את הכתובים בוויקרא לאור הכתובים בדברים בנוגע ל'מקום הנבחר'.
7. אך יש להעיר שהכתובים בוויקרא אינם קושרים בין הישיבה בסוכות ונטילת ארבעת המינים לבין העלייה לרגל (מלבד הביטוי העמום "לפני ה' אלהיכם" שבויקרא כ"ג, מ).
8. בדומה לקרבנות המתבשלים בחצר הפנימית. ראה: ש' ספראי, **העלייה לרגל בימי בית שני**, תל אביב תשכ"ה, עמ' 152.
9. ספראי, שם. כנגד הוכחות אלו ראה הנשקה (לעיל, הערה 5), עמ' 6-7. על פי הנאמר בדברים ט"ז, ז יש לאכול את קרבן הפסח "במקום אשר יבחר ה'".

לז). כלומר, 'המקום הנבחר' של דברים י"ב, ה-ז מתפרש כאן כבית המקדש.¹⁰ אולם בניגוד לכך, בעזרא ג', ח; ד', כד, ירושלים נקראת "בית האלהים". לפי זה ייתכן שגם על פי נחמיה י', לז יש להביא את הבכורות אל הכוהנים המשרתים "בבית אלהינו", שהוא ירושלים, 'המקום הנבחר'. סמך לכך יש בתיאור חג הסוכות שבנחמיה ח', יג-יז: על פי הנאמר שם, העם שהתכנס בירושלים (שם, א) בנה סוכות "איש על גגו ובחצרותיהם ובחצרות בית האלהים וברחוב שער המים וברחוב שער אפרים" (שם, טז). ייתכן שהסוכות נבנו ברחבי העיר על פי הנאמר בדברים ט"ז, טו כי יש לחוג את חג הסוכות "במקום אשר יבחר ה'".¹¹ כלומר, ביטוי זה מתפרש בנחמיה ח' כמכוון כלפי ירושלים כולה.¹² אך אם תקנת האמנה בדבר הבכורות מדברת על המקדש, נראה שבספרי עזרא ונחמיה יש לביטוי "המקום אשר יבחר ה'" פירושים שונים. מכל מקום, שאלת המקום שיש לחוג בו את חג הסוכות על פי ספר דברים תלויה בפירוש מושג 'המקום הנבחר'.

ב

גם אם ניתן לזהות את ניצני השינוי בפירוש המושג 'המקום הנבחר' כבר בתקופה הפרסית, אין ספק שהעניין הגיע לידי מיצוי בתקופה החשמונאית, כמשתמע בבירור מן הפולמוס שניטש אז בקשר לכך (ראה להלן). ש' ספראי טען, שהחשמונאים חידשו שירושלים היא 'המקום הנבחר' של ספר דברים גם במשמעות הריטואלית של עניין זה. כלומר, קדושת המקדש התפשטה אל העיר ולפיכך יש לעשות בשטחה את כל הפעולות שעל פי ספר דברים יש לעשות "במקום אשר יבחר ה'".¹³ חידוש זה נבע לדעתו מריבויים של עולי רגל מן התפוצות ומהגידול באוכלוסיית הארץ בתקופה זו, עד שלא היה די בשטח המקדש על מנת לכלכל את צרכיהם של העולים לירושלים.¹⁴

10. י' קויפמן סבור שיש כאן דוגמה למדרש הלכה שמרכיב יחד את הכתובים שבשמות י"ג, יב; במדבר י"ח, טו-יח; דברים ט"ו, יט-כ (ראה: י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית** ח, תל אביב תרצ"ז-תשט"ז, עמ' 335), אך נוסח הכתוב בנחמיה דומה יותר לפסוק בדברים י"ב, ה-ז, שקובע שיש להביא את בכורות הבקר והצאן אל המקום אשר יבחר ה' ולאכול אותם שם. לכן נראה שהאמנה קובעת שיש להביא את בכורות הבקר והצאן אל הכוהנים המשרתים במקדש, כדי שאלו יאכלו אותם שם (בהתאם לכתובים בבמדבר).

11. ראה: H.G.M. Williamson, *Ezra, Nehemiah (Word Biblical Commentary XVI)*, Waco: 1985, p. 295.

12. לתפיסה שלקדושת ירושלים ישנה משמעות מעשית יש ביטוי במקומות נוספים בספר. ראה: ח' בירנבוים, **ההקפדה על טהרת הגוף בקרב החברה היהודית בארץ ישראל בימי הבית השני**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ו, עמ' 165-166.

13. ראה: ספראי (לעיל, הערה 8), עמ' 151-152.

14. שם, עמ' 153. ספראי הוסיף וקבע ש"לא מן הנמנע הוא שכבר לפני כן הורגש ההכרח להרחיב את התחום המקודש מחוץ לתחום מבניו של המקדש" (שם).

ייתכן שלשינוי במעמדה הדתי של העיר היו סיבות נוספות,¹⁵ אך בין כך ובין כך משתמע ממקורות אחדים מימי החשמונאים שעניין זה היה אחד ממוקדי הפולמוס שבין הקבוצות השונות בחברה היהודית.¹⁶

כך למשל קובע מחבר ספר היובלים,¹⁷ שאת קרבן הפסח אין לאכול מחוץ למקדש, והמחבר חוזר על קביעה זו פעמים אחדות (מ"ט, טז-כ).¹⁸ ספראי למד מכך שכבר בימיו של מחבר הספר נשנתה ההלכה שהרחיבה את תחום המקדש על פני העיר כולה, ולפיכך הוא התריס כלפי הלכה חדשה זו.¹⁹ נראה שאף במגילת המקדש²⁰ יש פולמוס עם השקפה זו, משום שהמגילה קובעת שיש לאכול את קרבן הפסח "בחצרות [ה]קודש" (ז, 9).²¹ כמו כן משתמע מן המגילה שיש לאכול את קרבן השלמים בשטח המקדש בלבד: בטור כ יש תיאור של קרבנות השלמים²² הקרבים במועד התירוש, ובטור כא, 3 נאמר לגביהם: "ואכלום²³ בחצר החיצונה לפני ה'". גם במועד היצהר יש להקריב קרבנות שלמים,²⁴ ולגבי מקום אכילתם נאמר: "ואכלום ביום הזה בחצר החיצונה לפני ה'" (כב, 13).²⁵

15. ראה: בירנבוים (לעיל, הערה 12), עמ' 176-178.
16. העמדה המשתקפת בספרות חז"ל עולה, בדרך כלל, בקנה אחד עם החידוש החשמונאי. ראה למשל: כלים פ"א מ"ח; זבחים פ"ה משניות ז-ח. אך ראה: הנשקה (לעיל, הערה 5), עמ' 14, הערה 37.
17. רוב החוקרים סבורים שהספר נכתב בתקופה החשמונאית הקדומה. ראה: כ' ורמן, **היחס לגויים בספר היובלים ובספרות קומראן בהשוואה להלכה התנאית הקדומה ולספרות חיצונית בת התקופה**, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 11-26.
18. כאמור, על פי הנאמר בדברים ט"ז, ז יש לאכול את קרבן הפסח "במקום אשר יבחר ה'". על פי ההלכה של חז"ל, בניגוד לנאמר בספר היובלים, קרבן הפסח נאכל בכל העיר ירושלים (זבחים פ"ה מ"ח).
19. ראה: ספראי (לעיל, הערה 8), עמ' 152-153.
20. חוקרים רבים קובעים את זמן חיבורה של המגילה לתקופה החשמונאית או מעט לפניה. לסיכום הדעות השונות בעניין זה ראה: M.O. Wise, *A Critical Study of the Temple Scroll*, from *Qumran Cave 11*, Chicago 1990, pp. 26-31.
21. ' ידין מציין שהנוסח כאן הוא פולמוסי. ראה: ' ידין, **מגילת המקדש א**, ירושלים תשל"ז, עמ' 80-81. נראה שגם על פי התיאור שהשתמר במגילת 'ירושלים החדשה' יש לאכול את הפסח בחצר התיכונה של המקדש. ראה: מ' חיוטין, **מגילת ירושלים מקומראן**, תל אביב תשס"ג, עמ' 33, 66.
22. אמנם המילה 'שלמים' לא השתמרה במלואה (הנוסח הוא: "ויקריבו [שלמים]; שורה 1), אך אין ספק שמדובר כאן בקרבנות שלמים, משום שבשורה 15 שם נאמר שיש להרים מהם כתרומה את שוק הימין ואת החזה, ומתנות אלו ניתנות מקרבן השלמים בלבד (ויקרא ז', לד).
23. המילה "ואכלום" השתמרה במלואה ב-11QT^b 8 i.
24. אף במקרה זה נאמר שיש להרים מהם "את שוק הימין ואת חזי התנופה" (כב, 9).
25. אמנם המגילה מדברת על קרבנות שלמים שקרבים בעת טקסי מועדי הביכורים, אולם ידין

לויכוח בנוגע לפירושו של מושג 'המקום הנבחר' יש השלכות גם בנוגע למקום שיש לאכול בו את המעשר השני. בטור מג של מגילת המקדש מופיעים דיני מעשר הדגן, התירוש והיצהר, שהלכותיו שונות בכמה עניינים מההלכה של חז"ל בעניין זה.²⁶ י' ידין קובע, בין היתר, שעל פי המגילה יש לאכול את המעשר בשטח החצר החיצונה של המקדש בלבד ולא בכל שטחה של 'עיר המקדש',²⁷ שהיא ירושלים, לדעתו.²⁸ אמנם הדבר איננו מפורש במגילה,²⁹ אך לדעתי הדין עמו, משום שהמחבר קבע: "היושבים במרחק מן המקדש דרך שלושת ימים... אם לוא יוכלו לשאתו [= את המעשר] ומכרוהו בכסף... ולקחו בו דגן" (מג, 12-14). הלכה זו מיוסדת על הנאמר בדברים י"ד, כד-כה: "וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלהיך... ונתת בכסף". ההקבלה בין 'המקדש' לבין 'המקום' מלמדת שלפי המגילה הביטוי "המקום אשר יבחר ה'" מכוון כלפי המקדש. לפיכך ברור שמי שאיננו רחוק מן המקדש צריך לאכול את המעשר בשטח המקדש ולא בשטחה של העיר (כאמור בדברים י"ד, כב). כמו כן, דיני המעשר נזכרים במגילת המקדש כחלק מתיאור חומת החצר החיצונה.³⁰ במבט ראשון הדבר נראה תמוה,

טוען שהלכותיהם זהות להלכותיהם של קרבנות השלמים הרגילים, ומסתבר שהצדק עמו.

ראה ידין (לעיל, הערה 21), עמ' 121.

26. ראה דיון מפורט שם, עמ' 92.

27. שם, עמ' 127.

28. המונח 'עיר המקדש' נזכר במגילה פעמים רבות. ידין טען שהכוונה היא לירושלים, ראה: ידין

(לעיל, הערה 21), עמ' 218, ובעקבותיו הלכו י' מילגרום (Sabbath and Temple), J. Milgrom,

(City in the Temple Scroll', BASOR 232, 1978, pp. 25-27); י' באומגרטרן (J.M.)

(D.R. Schwartz), 'ד' שוורץ (Baumgarten, 'The Temple Scroll', JBL 97, 1978, p. 588

'Antiochus IV Epiphanes in Jerusalem', in: D. Goodblatt and others [eds.], *Historical*

Perspectives: From the Hasmoneans to Bar Kokhba in Light of the Dead Sea Scrolls

([STDJ, XXXVII], Leiden-Boston-Köln 2001, pp. 51-52). לעומתם טען ב' לוי שהמונח

מכוון כלפי המקדש וחצרותיו בלבד (B.A. Levine, 'The Temple Scroll: Aspects of its

(Historical Provenance and Literary Character', BASOR 232, 1978, pp. 14-17

L.H. Schiffman, 'Ir-Hamiqdash and its Meaning in the Temple) שיפמן (Ir-Hamiqdash and its

Meaning in the Temple) שיפמן (Ir-Hamiqdash and its Meaning in the Temple) שיפמן

Scroll and other Qumran Texts', in: A. Houtman and others [eds.], *Sanctity of Time and*

Space in Tradition and Modernity, Leiden 1998, pp. 95-109). על שתי האפשרויות האלה

עמד כבר ל' גינצבורג (בנוגע למגילת ברית דמשק, שגם בה נזכר מונח זה). ראה: L.

Ginzberg, *An Unknown Jewish Sect*, New York 1976, pp. 73-74.

29. ראה: הנשקה (לעיל, הערה 5), עמ' 21, הערה 64.

30. בין תיאור הסוכות שיש לבנות עליה בחג הסוכות (טור מב) לבין תיאור הלשכות שבה (טור

(מד).

משום שלפי המגילה יש לאכול את המעשר בימי המועדים,³¹ ולכן הלכותיו צריכות להופיע לכאורה בטורים יד-כד העוסקים בתורת המועדים. אולם הזכרתן של ההלכות שקשורות במקדש תלויה בסדר תיאור המקדש (מן הפנים אל החוץ), והן מופיעות בתיאור השטחים שבהם יש לקיים אותן: המקדש והחצר הפנימית תחילה,³² אחר כך החצר התיכונה והחצר החיצונה ולבסוף הרובד והחיל, שתיאורו מסיים את תיאור המקדש וחצרותיו. על פי זה ברור שהמעשר נאכל בחצר החיצונה, וזו הסיבה שהלכותיו נזכרות בתיאור של חצר זו.³³

יש לציין שסמוך לדיני המעשר יש ציווי לבנות סוכות בחג הסוכות בראש החומה החיצונה של המקדש:

ועל גג השלישית תעשה עמודים ומקורים בקורות מעמוד אל עמוד מקום לסוכות גבהים שמונה אמות והיו הסוכות נעשות עליהמה בכול שנה ושנה בחג הסוכות לזקני העדה לנשיאים לראשי בתי האבות לבני ישראל ולשרי האלפים ולשרי המאות אשר יהיו עולים ויושבים שמה עד העלות את עולת המועד אשר לחג הסוכות שנה בשנה בין שער לשער יהיו (מב, 10-17).

ייתכן שציווי זה משקף את הקביעה ש"המקום אשר יבחר ה'" הוא המקדש, ולפיכך יש לבנות בו סוכות על פי הנאמר בדברים ט"ז, טו.³⁴ על פי זה ניתן להסביר מדוע הסמך מחבר המגילה את הציווי על בניית הסוכות בחצר המקדש לדיון בפרטי מצוות המעשר: את שתי המצוות הללו יש לקיים ב"מקום אשר יבחר ה'".

נראה שעל פי זה ניתן לבאר גם את מבנהו ואת תוכנו של פרק ל"ב בספר היובלים. בראשית הפרק (שם, א) מסופר שלוי בן יעקב חלם כי הוא ובניו ממונים לכהנים לאל עליון. לאחר מכן נאמר שבארבעה עשר לחודש הוא, כלומר לחודש השביעי,³⁵ עישר יעקב את כל רכושו ואף לוי נפל בגורל לה', ולפיכך יעקב הלבישו בבגדי כהונה ומילא את ידיו (שם, ב-ג). בחמישה עשר לחודש השביעי הקריב יעקב קרבנות רבים במשך שבעה ימים, והוא ובניו שמחו והיללו את ה' (שם, ד-ח). מיד

31. ראה: ידן (לעיל, הערה 21), עמ' 127.

32. בטור ג מתארת המגילה את המקדש עצמו ואת הכלים הנמצאים בו: הארון, השולחן (שתיאורו גורר אחריו דיון בהלכות לחם הפנים), המנורה והמזבח. בעקבות הזכרת המזבח מופיע פירוט של קרבנות המועדים השונים (וממילא תיאור של המועדים עצמם), שנמשך עד טור ל שבו המגילה חוזרת לתאר את המבנים שבחצר הפנימית.

33. אם היה מותר, לשיטתה של המגילה, לאכול את המעשר בכל ירושלים, הלכותיו היו מופיעות לאחר תיאור החיל בטור מו.

34. כלומר, מחבר המגילה צירף את הציווי בדבר הישיבה בסוכה שבוויקרא כ"ג, מב אל הציווי בדברים ט"ז, טו הקובע שיש לחוג את שבעת ימי חג הסוכות ב"מקום הנבחר" (המקדש, לשיטתו). בסוכות שבמקדש יושבים נציגי העם. אמנם, ייתכן שמחבר המגילה מודה שגם מי שאינו עולה לרגל למקדש חייב לשבת בסוכה על פי האמור בוויקרא כ"ג.

35. בפרק ל"א, ג נאמר שבראש החודש השביעי עלה יעקב לבית אל.

לאחר מכן נאמר שיעקב עישר את בהמותיו ושלויה כיהן בבית אל לפני יעקב אביו (שם, ח-ט). בכתובים הבאים נזכרים דיני המעשר השני (שם, י-טז), ונאמר שיש לאכול את המעשר בבית המקדש (שם, יד). בפסוק טז מסופר שבעשרים ושניים לימי החודש ביקש יעקב לבנות את המקום ההוא (כלומר את בית אל) ולקדשו לעולם, אולם מלאך שירד מהשמים מנע ממנו לעשות זאת וציווה עליו שלא לבנות את המקום ושלא לעשותו מקדש לעולם (שם, כב). פרק זה עוסק אפוא בהקדשת הכהונה ובניסיונו של יעקב להקים מקדש בבית אל, אולם דברים שמתארים את המצוות הסוכות דווקא.³⁶ נראה שעובדה זו מלמדת על הקשר שבין חג הסוכות לבין המקדש בתודעתו של המחבר. אפשר, לפיכך, שהכתובים בדברים שמתארים את המצוות שיש לקיים "במקום אשר יבחר ה'" עמדו לנגד עיניו, ולפיכך הזכיר בפרק זה את עניין המעשר ואת חג הסוכות.³⁷

תיאור נוסף של חג הסוכות השתמר ביובלים ט"ז. שם נאמר כי אברהם היה הראשון שחגג את חג הסוכות בשמחה גדולה (שם, כא). אברהם בנה סוכות לו ולעבדיו (שם) והקריב קרבנות רבים בשבעת ימי החג (שם, כב-כד). בהמשך הפרק נאמר, שבחג הסוכות כל ישראל צריכים לשבת בסוכות ולקחת ענף עץ עבות וערבי נחל (שם, ל), וכן שאברהם לקח לבנות תמרים³⁸ ופרי עץ הדר וסבב מדי יום ביומו את המזבח בענפים (שם, לא). משום מה הפריד המחבר בין מינים שכל ישראל מצווים לקחת לבין מינים שאברהם הקיף בהם את המזבח, ודבריו בעניין זה אינם ברורים.³⁹ מכל מקום, בתיאור זה אין כל רמז לכך שהישיבה בסוכות ונטילת המינים שכל ישראל מצווים בהן קשורות דווקא למקדש או לירושלים.⁴⁰

ג

הד למחלוקת בנוגע למקום שיש לקיים בו את מצוות חג הסוכות השתמר גם במקורות מהתקופה הרומית. כך למשל פילון האלכסנדרוני, שתיאר את הרדיפות כנגד יהודי אלכסנדריה בשלהי שלטונו של אאולוס פלאקוס, נציב רומא במצרים (38

36. אין ספק שגם הפסוק בבראשית ל"ג, יז ("ויעקב נסע סִכְתָּה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סִכְתָּה על כן קרא שם המקום סִכְתָּה") עמד לנגד עיניו של המחבר, אולם אין בכך כדי להסביר את הקשר שבין חג הסוכות לבין מצוות המעשר וניסיונו של יעקב לבנות מקדש בבית אל.

37. על ניסיונו של יעקב להקים מקדש בבית אל על פי ספר היובלים ראה גם: J. Schwartz, 'Jubilees, Bethel and the Temple of Jacob', *HUCA* 56, 1985, pp. 63-85.

38. נראה שבמקור העברי היה כתוב 'לולבי תמרים' ושהמתרגם לגעז טעה. ראה: א' כהנא, **הספרים החיצוניים**, א, תל אביב תש"ך, עמ' רנו.

39. לדיון בקטע זה ראה: J.L. Rubenstein, *The History of Sukkot in the Second Temple and Rabbinic Periods*, Atlanta 1995, pp. 54-55.

40. שלא כדבריו של ג' אלון, 'לחקר ההלכה של פילון', **תרביץ**, ו, תרצ"ה, עמ' 459.

לספירה),⁴¹ כתב ב'נגד פלאקוס', שאף על פי שהיהודים חגגו אז חג שבו הם נוהגים לשבת בסוכות, הם לא קיימו דבר מכל מצוות החג, משום שמנהיגיהם היו במאסר לאחר שסבלו עינויים ועלבונות קשים מנשוא.⁴² מכאן משתמע בבירור שיהודי אלכסנדריה נהגו לשבת בסוכות בחג הסוכות. אולם פילון לא הזכיר כאן את עניין לקיחת ארבעת המינים. גם ב'על החוקים לפרטיהם', הוא הסביר מדוע יש לשבת בסוכות בחג הסוכות ולא הזכיר כלל את ארבעת המינים.⁴³ ג' אלון הסיק מכאן, שבזמן הבית נהגו ליטול את ארבעת המינים במקדש בלבד, בעוד שסוכות הקימו בכל מקום.⁴⁴ לדעתו הדבר נלמד מן האמור בוויקרא כ"ג, מ: "ולקחתם לכם ביום הראשון... ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים", שהרי השמחה לפני ה' אינה אלא במקדש. אולם אין הכרח לפרש כך, שהרי בהמשך (שם, מב) נאמר שיש לשבת בסוכות שבעה ימים, וניתן להבין שגם את המצווה הזו יש לקיים "לפני ה'", כלומר במקדש, ואין סיבה להבחין בין הישיבה בסוכה ובין לקיחת ארבעת המינים.⁴⁵ כפי שצינתי לעיל, מדברים ט"ז, טו משתמע שיש לחוג את שבעת ימי חג הסוכות "במקום אשר יבחר ה'", כלומר במקדש או בירושלים, ולא מחוצה להם. לפיכך אין הכרח ללמוד מדברי פילון שיהודי אלכסנדריה ישבו בסוכות אך לא נטלו את ארבעת המינים.

גם יוסף בן מתתיהו התייחס לעניין זה בקדמוניות היהודים.⁴⁶ בראשית דבריו כתב, שבחמישה עשר לחודש תשרי משה ציווה להקים סוכות לכל משפחה מתוך דאגה לקור,⁴⁷ נראה שהסבר זה מתייחס לתקופת הנדודים במדבר.⁴⁸ לאחר מכן ציין, שכאשר בני ישראל יבואו לארץ אבותיהם עליהם לעלות אל המטרופולין שלהם, כלומר לירושלים, ולחוג בה חג של שמונה ימים שבהם יקריבו קרבנות ויטלו את

41. על הפרשה כולה ראה: א' כשר, 'מבוא לכתבים ההיסטוריים', בתוך: פילון האלכסנדרוני – כתבים א, ס' דניאל-נטף (עורכת), ירושלים תשמ"ו, עמ' 8-11.
42. פילון האלכסנדרוני, 'נגד פלאקוס', א' כשר (מתרגם), בתוך: פילון האלכסנדרוני (לעיל, הערה 41), סעיפים 116-117, עמ' 47-48.
43. פילון האלכסנדרוני, 'על החוקים לפרטיהם' – ספר שני, ח' שור (מתרגמת), בתוך: פילון האלכסנדרוני – כתבים ג, ס' דניאל-נטף (עורכת), ירושלים תש"ס, סעיפים 204-214, עמ' 64-65.
44. ראה: אלון (לעיל, הערה 40), עמ' 457-458. לעומת זאת, י"נ אפשטיין כותב שפילון אינו מזכיר כלל את ארבעת המינים "מפני ריח הבכחינליות שבהם" (י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים תשי"ז, עמ' 349).
45. יש לציין שפסוק מ קובע שאת ארבעת המינים יש לקחת "ביום הראשון", והמצווה לשמח "לפני ה'" שבעה ימים אינה מכוונת כלפי ארבעת המינים דווקא.
46. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר שלישי, סעיפים 244-247, מהד' א' שליט, כרך א, עמ' 98.
47. שם, סעיף 244.
48. ראה: רובינשטיין (לעיל, הערה 39), עמ' 77-78.

על חג הסוכות בימי הבית השני

ארבעת המינים.⁴⁹ מכאן משתמע אמנם שאת ארבעת המינים יש ליטול במקדש בלבד, בדומה לקרבנות.⁵⁰ אולם יוספוס הוסיף בסוף דבריו,⁵¹ שמנהג אבות הוא לקיים את המצוות האלה⁵² בשעה שמקימים סוכות. נראה, לפיכך, שיש לשבת בסוכות בירושלים בימים שנוטלים בהם את ארבעת המינים. מכל מקום, אין בדברי יוספוס רמז לכך שיש לשבת בסוכות מחוץ לירושלים.⁵³

גם פלוטארכוס, פילוסוף וביוגרף יווני שחי במחצית השנייה של המאה הראשונה לספירה, התייחס כנראה למנהגי היהודים בחג הסוכות באחד מכתביו העוסקים במוסר.⁵⁴ הוא תיאר שם דיון בזהותו של אלוהי היהודים, שאחד המשתתפים בו טען שהיהודים עובדים לדיוניסוס. כראיה לדבריו ציין מקבילות אחדות בין החגים היהודיים לבין פולחן דיוניסוס. בין השאר טען, שכאשר היהודים חוגגים את יום הצום שלהם, הם עורכים שולחנות עמוסים בפרות מסוגים שונים מתחת לסוכות שמקושטות בעלי קיסוס. היום הראשון של חג זה נקרא 'סוכות'. כמה ימים לאחר מכן הם חוגגים חג נוסף, ובו הם נכנסים למקדש כשהם נושאים בידיהם אגודת עלים ('תירסוס'),⁵⁵ ואף תוקעים בחצוצרות. אלון סבר שאף מדברים אלו ניתן ללמוד שבימי הבית נהגה לקיחת ארבעת המינים במקדש בלבד, בעוד שמצוות סוכה נהגה בכל מקום.⁵⁶ אולם נראה שאין לסמוך על הידע ההלכתי של מחבר שטען שהיהודים עובדים לדיוניסוס. פרטים אחדים על חג הסוכות אכן היו ידועים לו, אולם ברור, למשל, שהוא הפך את יום הכיפורים ואת סוכות לחג אחד. ייתכן גם שדבריו בדבר ה'תירסוס' מכוונים היו כלפי מצוות הערבה ביום השביעי של סוכות, ואם כך הוא לא הזכיר כלל את ארבעת המינים.⁵⁷

49. לעיל, הערה 46, סעיף 245.

50. שם.

51. שם, סעיף 247.

52. כלומר את הקרבת הקרבנות ונטילת ארבעת המינים שנזכרות לפני כן, בסעיף 246.

53. זאת שלא כדברי אלון (לעיל, הערה 40, עמ' 457-458), שטען שמדברי יוספוס יש ללמוד שנטילת ארבעת המינים נהגה במקדש בלבד, בניגוד למצוות הישיבה בסוכה שנהגה בכל מקום. ראה דבריי להלן, הערה 58.

54. ראה: M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism I*, Jerusalem 1984, pp. 557-558.

55. 'תירסוס' הוא המונח היווני לקנה עטוף בעלים ששימש בפולחן דיוניסוס. מונח זה מופיע במקורות נוספים (כדוגמת מקבים ב' י', ז) ככינוי ללולב. על כך ראה: ד' דויק, 'חג הסוכות, ארבעת המינים ופולחן דיוניסוס: דרשיח בין-תרבותי', *ציון עג, תשס"ח*, עמ' 119-138.

56. אלון (לעיל, הערה 40), עמ' 457-458. ראה גם: רובינשטיין (לעיל, הערה 39), עמ' 96.

57. כך סבור א' ביכלר. ראה: רובינשטיין (לעיל, הערה 39).

ד

לסיכום: מקורות אחדים מימי הבית השני מתארים ישיבה בסוכות בחג הסוכות, כמו גם נטילת ארבעת המינים, בשטח המקדש בלבד. כך למשל על פי מגילת המקדש יש לבנות סוכות בראש החומה השלישית שמסביב למקדש, שבהן ישבו נציגי העם בחג הסוכות. על פי ספר היובלים (ל"ב), דווקא בחג הסוכות לוי נבחר לכהונה ויעקב ניסה לבנות מקדש בבית אל ואף הפריש מעשר שני, ונראה שניתן ללמוד מכך שלדעת מחבר הספר יש קשר בין חג הסוכות לבין המקדש. אף מדבריו של פלוטארכוס משתמע שאת ארבעת המינים נטלו במקדש, וייתכן שזו הייתה גם דעתו של יוסף בן מתתיהו.⁵⁸ ייתכן, כמוכן, שעל פי מקורות אלו מצוות החג נוהגות גם מחוץ למקדש, אולם ייתכן שיש כאן ביטוי לתפיסה המתבססת על הכתוב בדברים ט"ז, טו, הקובע שיש לחוג את חג הסוכות "במקום אשר יבחר ה'". על פי מקורות אלו, ביטוי זה מכוון כלפי המקדש וחצרותיו.

לעומת זאת, השקפה אחרת טענה שביטוי זה מכוון כלפי העיר ירושלים כולה, ונראה שעל פי זה מצוות החג נוהגות בתחומיה של העיר. כך משתמע מנחמיה ח', שם נאמר שהעם בנה סוכות בירושלים בחג הסוכות. מכל מקום, בספר היובלים (ט"ז), בתיאור חג הסוכות שחגג אברהם אבינו, אין כל רמז לכך שהישיבה בסוכות ונטילת המינים שכל ישראל מצווים בהן קשורות למקדש או לירושלים דווקא, ואף מדבריו של פילון האלכסנדרוני משתמע שכבר בימיו נהגו יהודי אלכסנדריה לשבת בסוכה מחוץ לתחומי ירושלים (שלא כפי שניתן להבין מפשט הכתובים בדברים ט"ז).⁵⁹

58. מדבריו משתמע שאת ארבעת המינים יש ליטול במקדש. ייתכן שכוונתו היא שיש לעלות לירושלים בחג הסוכות כדי להקריב קרבנות (במקדש) וליטול את ארבעת המינים (בכל העיר). כלומר, אין הכרח ללמוד מן הקרבנות על ארבעת המינים.
59. על המשתמע מהמשנה, סוכה פ"ג מ"ב ראה: אלון (לעיל, הערה 40), עמ' 459. אך ראה: ח' אלבק, שישה סדרי משנה ב, ירושלים-תל אביב תשי"ב, עמ' 254.